

Babeş – Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Egy 20. századi irodalomtörténet mozaikjai

**Márton László kritikai munkásságából kibontakozó irodalom- és az irodalmi hagyomány
szemlélete**

Témavezető: dr. Selyem Zsuzsa
adjunktus

Szerző: Bucur Tünde Csilla
magyar-angol szak, 4. év

Kolozsvár
2008

I. Bevezetés

A 20. századi magyar irodalmi művek egyik közös találkozási pontját képezi, hogy közülük nagyon sok „radikálisan rákérdez a hagyományra; a hagyományt a maga módján <lefordítja>, vagyis rekonstrukciós elemzés tárgyává teszi”¹, így központi kérdéssé válik az újraírhatóság, az érvényesség problémája (gondoljunk Esterházy Péter, Nádas Péter, Láng Zsolt, Háy János, Márton László stb. prózájára). Ugyanakkor számos kisebb és nagyobb mérvű elméleti munka is megkísérli (újra) felmérni, rendszerezni, értelmezni a hagyomány irodalmi, történelmi, ismeretelméleti, filozófiai kérdéseit. A problematizálás, megkérdőjelezés érvényteleníti az intézményesült, egységes, kikezdhetetlen, tisztelettel és pátosszal körülírt hagyománykonceptiókat, a művészeti és elméleti megalapozottságú művek az újraértelmezhetőségre, érvényessé tételre és az identitás(nem)képző szerepre különböző válaszlehetőségeket adnak. Dolgozatomban Márton László hasonló kérdésfeltevésű munkáit, az irodalomtörténet megközelítésmódjára, feldolgozhatóságára, hagyomány és újraírhatóság, valóság és fikció viszonyára regényeiben és kritikáiban adott válaszlehetőségeket vizsgálom.

Márton László 1984-ben megjelent első elbeszéléskötete óta több mint tizenöt kötetet jelentetett meg, regényeket, dráma- és tanulmányköteteket. Mindezek ellenére elsősorban regényíróként ismert, tanulmányairól, kritikáiról és drámáiról szinte alig esik szó a kortárs irodalmi kritikákban², a 2008-ban megjelenő Márton-monográfia is csak az epikai művei felől vizsgálja életművét. Állításom szerint regényei és tanulmányai szoros összefüggésben vannak, egymást értelmezik és kiteljesítik. Megállapítható, hogy Márton regényeinek olvasása során kirajzolódik egy egységes regénypoétika. Bengi László ezt így fogalmazza meg: „Megítélésem szerint a minduntalan széteső és váratlan módon összeálló jelek sorozatai, az elbeszélt világ (téridejének allegorikus) megsokszorozása, az állandóan kibillentett értelem mozgása, a töredékes szövegszerveződés, rögzítetlen motívumalakítás és nyitott jelentéslétesítés egymást erősítő hatásformái egyaránt a Márton-művek olvasói tapasztalatát kezdettől fogva meghatározó poétikai sajátosságok közé tartoznak. Az írások ekként (is) jellemezhető megformáltsága pedig egy számtalan módon – pl. tematikusan, motivikusan, utalásokkal, idézetekkel, önértelmezésekben – fölidézett, a mártoni írásművészet jól egyedítő hagyományvonulat közegében bontakozik ki.”³

Dolgozatomban a regényeiben körvonalazódó regénypoétika, irodalomtörténet-szemlélet,

¹ Márton László *A kitaposott zsákutcában* ezt jelöli meg Láng Zsolt és Háy János egy-egy művének közös pontjaként.

² *Az áhítatos embergép* című tanulmánykötetéről írt lényeges kritikák: Mészáros Sándor: Másképp gondolja el. *Élet és Irodalom* 1999/6/18. illetve Bodor Béla: „Ez egy tanulmánykötet”. *Holmi* 2000/04., míg *Az ábrázolás iránytalanságáról* írt említésre méltó kritika: Szilágyi Márton: Egy nagyratörő irodalomtörténet alapvonalai. *Élet és Irodalom* 1997/01/24.

³ Bengi László: *Példázatosság és hagyománytapasztalat Márton László epikai műveiben*. Kézirat - doktori disszertáció, Budapest, 2006, 13.

hagyománykezelés kerülne összevetésre a tanulmányköteteiben kifejtett véleményekkel. Bár nem példátlan a kortárs irodalomban, hogy a szépírók kritikai, esszéírói tevékenységet is folytatnak (gondoljunk például Esterházyra, Láng Zsoltra stb.), érdekes következtetésekre juthatunk az egyazon szerző szépirodalmi és elméleti munkáinak összevetése során. *Az áhítatos embergép* és *Az ábrázolás iránytalansága* című tanulmánykötetekben sajátos irodalom- és irodalomtörténet-szemlélet és megközelítésmód bontakozik ki. A kötetekben különböző módjait mutatja fel annak, hogyan értelmezhető át, vizsgálható felül az irodalmi kánon, a tanulmányok egy nem hagyományos értelemben vett “irodalomtörténetet” rajzolnak ki, ahol nem csak a klasszikussá vált művek, hanem ugyanakkor a kudarcok és a még kanonizálás előtt álló kortárs művek egyaránt megjelennek. Ez a nem lineáris, végtelen dialogicitásra lehetőséget adó irodalomtörténeti megközelítés kerülne összevetésre regényeiben megjelenő hagyomány- és irodalomtörténet-koncepciókkal.

Azt állítom tehát, hogy a Márton László regényeiben felfedezhető regénypoétika, irodalomtörténet-, hagyományfelfogás nem választható el a tanulmányaiban kifejtett (de)kanonizáló, át/újraértelmező törekvéseitől, azok mintegy megteremtik regényeinek az értelmezési, befogadási terét, legitimizálják, tágabb kontextusba helyezik őket, a kanonizációjukat segítik. Esetenként a regények az elméleti munkák gyakorlati megvalósításának tűnhetnek. Dolgozatomban rámutatok a tematikus, terminológiai, szószerinti egyezések, a közös célok, poétikai elvek megjelenésére.

Továbbgondolandó: Márton László regényeiben létrehoz egy érvényes poétikát, amelyet tanulmányai segítségével (is) legitimizál. Kérdés viszont, hogy sikeres lehet-e ez a kanonizációs stratégia, ez az értelmezési eljárás más művek, az irodalomtörténeti hagyomány, a 19. századi alkotások értelmezésében is?

II. “Ez egy tanulmánykötet”

Elemzésem központjában *Az áhítatos embergép* című tanulmánykötet áll, amelyet kiegészít az azonos koncepcióval rendelkező, négy évvel előbb megjelent kis kötet, *Az ábrázolás iránytalansága*, amely négy példát, az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1995 márciusában elhangzott “Arany János előadások” írott változatát tartalmazza.

Márton László a kötet fűlszövegében megteremti a kapcsolatot regény-, drámaíró és kritikus, tanulmányírói mivolta között, mintegy mentséget keresve magának mindkét oldalról: “Ez egy tanulmánykötet. Irodalmi tanulmányok és kritikák olvashatók benne. Szerzőjüket leginkább az érdekli, mi történik a magyar irodalomban, amelynek elbeszélőként, drámaíróként, műfordítóként ő maga is egyik alakítója.” Márton László több helyen is megjegyzi, hogy kritikai munkássága olyan

szinten nem választható el szépírói munkásságától, hogy az irodalomtörténeti vizsgálódásai során témái mint írói problémák érdeklik (egyes kritikusai szerint éppen ezért nem is tekinthetőek kritikái, tanulmányai teljes értékű irodalomtudományi munkáknak, sokkal inkább esszéknek⁴), arra kíváncsi, hogy hogyan került velük szembe a kor szerzője, milyen megoldások születtek rá és hogyan lehet mindez érvényes, használható a 20. század végi író számára. “Csakhogy az irodalom mint egész mindig utólag, nagyobb távolságból vehető észre; közelről nézve szerzők és művek, észjárások és írói technikák, sorsok és jellemek látszanak. Aki élő vagy kortárs irodalomról beszél, hallgatólagosan hozzájuk képzeli azt a nézőpontot, amelyből mindez irodalomnak lesz tekinthető. A szerző ennek éppen fordítottját teszi: írókat és műveket pillant meg az irodalomtörténeti tények helyén”, folytatja a fülszövegben. És ez jellemző a nem kortárs irodalom vizsgálatára is, mindig egyszeri, konkrét művek problémájára világít rá, és nem célja, hogy valami közöset elvonatkoztasson, általánosságokat, irányokat megnevezzen.

Márton László a magyar irodalom (és világirodalom) történetét egészében, történetiségében tekinti, és nem a kanonikus irodalomtörténet szűrőjén keresztül. Mint egymásra épülő viszonyjelleg fogja fel, amelynek nem létezhetnének kiemelkedőbb és jelentéktelen szereplői egymás nélkül. “E tanulmánykötet írója nem elsősorban a kiemelkedőnek számító, klasszikussá vált művekre figyel, hanem inkább az ezek mellett megbúvó kudarcokra, bizonytalanságokra, felemásságokra, elmulasztott vagy kiaknázatlan lehetőségekre”, írja a fülszövegben. De mindezzel (ellentétben Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel* című munkájával) nem az a célja, hogy a kudarcok kanonizálását elindítsa, nem a fel nem ismert értéküket próbálja kimutatni, és a klasszikus irodalomtörténetbe beemelni, hanem “a félresikerült művek felől mutatja meg a sikerült művek jellegzetességeit. Legfőbb célja, a közvetlen felfedezésen túl, az irodalom egészének átjárhatósága”, ahogy azt a fülszöveg utolsó mondatában mondja. Eszerint a kiemelkedő művek megszületésének feltétele volt a kevésbé értékesek létrejötte. De ez nem jelenti az irodalomtörténet magától értetődő egységességét, fejlődéstörténetét, átjárhatóságát, hanem ezzel ellenkezőleg, Márton számára éppen a rések, az átjárhatatlanság, a szakadások válnak érdekessé. Ezeket a töréseket próbálja megérteni, a hiányzó láncszemeket megkeresni (Ormós Zsigmond) vagy rekonstruálni (erre történik kísérlet a *Testvériségben* a Kártigám-történettel). Bár az irodalmat mindig történetiségében látja, a történelmi és társadalmi körülmények hatására érzékenyen reagál, a művek közti viszonyt, dialógust feltételezi, mégis az egyes műveket egyszeri, megismételhetetlen mivoltukban tekinti. És mint ilyenek fontossá válhatnak nemcsak az intézményesült irodalomtörténet által kiemelt darabok,

⁴ Bodor Béla: Ez egy tanulmánykötet című írásában kifejti, hogy Márton tanulmánya “másképp építkezik, mint az irodalomelméleti, irodalomtörténeti tanulmányok általában : nem egyszerűsíthető le néhány fontos állításra és az azokat alátámasztandó felsorakoztatott érvekre. De tovább is mehetünk: Márton László állításai a tanulmányok nyelvi közegéből kiemelve sokszor nem állnak meg önmagukban, irrelevánsak, néha egyenesen érvénytelenek.”

hanem a háttérben maradt kudarcok, kísérletek is.

Az átjárhatóság, egymásraépülés, viszonyulás, dialogicitás elvéből kiindulva tartja ma is érvényesnek, folytathatónak az irodalmi hagyományt. *Postdam környéki gondolatok* című, Heinrich Kleisthez címzett versében így fogalmaz: “Részint belőled élek. / Nem fordítva. Nem te élsz általam. / Az utókor vigasza tárgytalan / És, ami még rosszabb, személytelen. [...] Előttem nem élő, nem is holt áll, / Csak esetek, fontos momentumok. / Feljegyzések és dokumentumok. / Egy név. Tíz mű. Százezer vélemény. / És milliárd felejtés. Nincs remény.” (158.)

A kötet szerkezetileg három egységre osztható. Az I. részben a magyar irodalomtörténet – nem feltétlenül a hivatalos irodalomtörténetek által kiemelt – darabjait vizsgálja: Gyöngyösi Isván, Ormós Zsigmond, Katona József lírája, Kölcsey Ferenc lírája, Arany János: *A nagyidai cigányok*, Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Nem célja bebizonyítani, hogy vizsgálata tárgyát képező művek egytől egyik kitűnő, újraolvasandó írások, de meggyőződése, hogy mint írói kísérletek, irodalmi esetek tanulságosak. Megnevezi Ormós regényének hiányosságait, a kanonizált szerzők, Kemény Zsigmond, Jókai Mórhoz mért hiányosságokat, elmondja, hogy “Ormós Zsigmond regénye írói teljesítményként kétségkívül fogyatékos, ám elmulasztott lehetőségként mégis megérdemli figyelmünket. [...] Történeteinek sora írói kudarcok sora, ám e sorban számunkra talán érdekesebb és tanulságosabb történetmondói problémák lappanganak, mint a mesemondóilag elsimított, közkinccsé vált, remekművi érdekesítésekben. S ha így nézzük, tekinthetjük az írói kudarcot, amely mellelleg hatástörténeti kudarccal párosul, a magyar próza visszamenőleges (és persze éppannyira elszigetelt, amennyire észrevétlen) diadalának is.”⁵ Mert ezek a kudarcok, elfelejtett szövegek a legalkalmasabbak az újraolvasásra, újraírásra. A tanulmánykötetet ezzel a mondattal kezdi: “Egyszer meg kellene írni a magyar irodalom kudarcainak történetét.”

A II. rész a világirodalmi (német) példák mentén próbál íróilag hasznosítható következtetéseket levonni Hermann Burger *Tractatus logico-suicidalis*-át, Goethe *Faustjának* első részét, Heinrich Kleist munkáit vizsgálva. Ezen művek többsége, első látásra, mint műfordítót érdekelhetik, de a vizsgálat korántsem merül ki ebben. Márton László szoros kapcsolatban áll a német irodalommal, vannak művei, amelyeket először németül jelentetett meg, a Kleist elemzések közül az egyik eredetileg németül hangzott el egy németországi konferencián. De mindvégig megfigyelhető a nemzeti irodalmak tiszteletben tartása a német és a magyar “nagy történetek” elbeszélésében, a Jacob Wunschwitz illetve a Károlyi testvérek történetében. Német történelmi esemény képezi a *Jacob Wunschwitz igaz történetének* alapját, és német irodalmi hagyományra építkezik a megírás. A Wunschwitz-regény nyomonkövethetően alkalmazza a kleisti írástechnikának, regénypoétikának a tanulmányokban kiemelt tanulságait.

⁵ Márton László: *Az ábrázolás iránytalansága*

A III. rész a kortárs magyar irodalom munkáit elemzi: Csorba Győző, Mészöly Miklós, Mátyás, Petri György, Kukorelly Endre, Parti Nagy, Tolnai Ottó, Simon Balázs, Láng Zsolt, Sándor Iván, Háy János, Bodor Ádám, Tar Sándor, Szív Ernő, Barnás Ferenc, Balassa Péter. Itt olvasható *A kitaposott zsákutca* című nagyhatású tanulmánya a történelmi regényről, amelyben saját történelmi regényeinek tanulsága, a történelmi regény hagyományához való viszonyulása figyelhető meg. Láng Zsolt és Háy János regényei ürügyén a teljes magyar irodalmi hagyományt áttekinti és értékeli. Kiemeli az újraolvasás, újrendezés fontosságát, például Mikszáth és Jókai esetében is kiderülhet, hogy nem azok a művek a legfontosabbak, amelyeket eddig annak gondoltunk. Hagyományfelfogásának lényeges megállapítása, hogy a történelmi és irodalmi hagyományban több nagy törés van, például a magyar regényírás első félideje hiányzik, de “ezt az első félidőt valami módon, mondjuk az elbeszélői hagyomány radikális átértelmezése révén, visszamenőleg meg lehetne teremteni.”⁶ A Láng és a Háy regénye nyomán azt is kijelenti, hogy “az utóbbi néhány évben a hagyomány egy másik, távolabbi tartományának átjárhatóvá tétele is napirendre került.” (245.) Alternatív irodalomtörténet, kánon és összefüggésrendszer bontakozik ki a tanulmányból, néhol merész ítéleteket megfogalmazva, erőltetettnek tűnő összefüggéseket felállítva, aminek magyarázata, hogy gyakorló íróként ír ezekről a problémákról, mindent abból a perspektívából értelmezve. A sok vitát kiváltott tanulmány a Márton-regények hagyományfelfogását promoválja, azok értelmezéséhez nyújt kiindulópontot, ugyanakkor regényei felől érthető meg a tanulmány tétje, magyarázhatóak merész kijelentései. “Kilenc évvel ezelőtt írtam egy áttekintést a történelem szerepéről az újabb magyar epikában; ennek az volt a személyre szabott elbeszélői tétje, hogy a történelmi távlat segítségével, annak különböző módokon való felhasználásával miféle működőképes narratív struktúrákat lehet kiépíteni.”⁷ A tanulmány tehát nem értelmezhető önmagában, regényeinek pedig tanulmányai képezik az elméleti hátterét.

Az 1995-ben megjelent *Az ábrázolás iránytalansága* is hasonló szerkesztési elvet és tematikus képet mutat, *Az áhítatos embergép* előfutárának tekinthető. Négy tanulmányt tartalmaz, amelyek közül három *Az áhítatos embergép*ben is vizsgált szerzőkről szól: Ormós Zsigmondról, Katona Józsefről (lírájáról), Heinrich Kleistről illetve a negyedik Hans Sachs-ról. Mivel koncepcióban nem választható el az 1999-es kötettől (amiben a tanulmányok keletkezési ideje az esetek többségében az 1994-1997-es időszakra tehető), a tanulmányokat együttesen, az *Áhítatos embergép* által felállított hármasságba beépítve vizsgálom.

Dolgozatom egy hosszabb munka részét képezi, amelyben a tanulmányköteteket négy, hozzá

⁶ Ezt a visszamenőleges törésáthidalást így példázza: “Megvan az átjárás Árva Bethlen Kata monodrámája és a legerősebb magyar női próza, Vajda Jánosné elképesztő emlékirata között, ehhez viszont nemcsak Polcz Zoltán megrendítő visszaemlékezése kapcsolódik szervesen, hanem szerintem Csokonai Lili és Sárközy Jolán is.”

⁷ <http://www.szepiroktarsasaga.hu/szepirok/index.php?pageid=316>

időben közelálló, regénypoétikailag, a hagyománykonceptió szempontjából kapcsolható regényekkel vetem össze: *Jacob Wunschwitz igaz története* (1997), *Árnyas főutca* (1999), *Testvériség I-III.* (2001-2003), *Minerva búvóhelye* (2006). A négy regény prózapoétikailag, tematikusan és a hagyományfelfogás szempontjából szoros egységet alkot. Az előttük megjelenő *Átkelés az üvegen* (1992) teljesen más koncepciókat hordoz, és időben is távol esik a fent említett négy regénytől. "Kész lettem az *Átkelés az üvegen*-nel, s akkor egy pár évig darabokat írtam, színházi közegben éltem. Az erőim sokkal szóródottabbak voltak, ugyanakkor sokkal inkább kötődtek a külvilághoz; sokkal aktívabb voltam 1990-től 1996-97-ig. Utána megint egy más korszak kezdődött, ami mellesleg szerintem a *Minervával* lezárult. Még túlságosan közel vagyunk hozzá, hogy erről biztosat és véglegeset mondhassak, de úgy érzem, hogy ez mégiscsak zárókö, s most más kezdődik el."⁸ Így tehát ennek az egységnek nemcsak kezdetét, hanem a végét is kijelölhetjük, a Márton kijelentésére alapozva feltételezhetjük, hogy a közös hagyományfelfogást és regénypoétikát mutató regények sorát a *Minerva búvóhelye* lezárta. Egy másik írásában így fogalmaz: "a dolgot bonyolítja, hogy nemcsak az egyes műveket kell tudni lezárni, hanem az egyes pályaszakaszokat is. Legújabb regényem írásakor nyilvánvalóan ezt tettem. A *Minerva búvóhelye*-nek erős utójáték jellege van, erre figyelmezteti az olvasót és főleg magát az író az egész narráció események-utániséga."⁹ Feltételezhető, hogy a 2006 után írt regények, drámák és irodalmi tanulmányok már más kérdésfeltevéssel, prózapoétikai eljárásokkal fognak dolgozni.¹⁰

Jelen dolgozatban a tanulmánykötet második részében olvasható tanulmányokat fogom vizsgálni, és azok kapcsolatát a regényekhez. Elsősorban azonban a kleisti prózapoétika és hagyomány újraírását a *Jacob Wunschwitz igaz történetében*.

III. Lehetetlenek poétikája

A tanulmánykötet német irodalmi egységét az "*Élőkről rosszat vagy semmit*" című,

⁸ Márton László - Győre Gabriella - Rácz I. Péter: Engem az emberi élet egésze érdekel (litera-nagyvizit), *Lettre*, 62., forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre62/nagyvizit.htm>

⁹ Az 1994-ben megjelent *A nagyratörő* című dráma hagyományfelfogása rokonítható a fent említett négy regényéhez, de Márton László drámai munkásságával nem áll szándékomban foglalkozni, hiszen annak elemzése elválaszthatatlan lenne a kortárs színház helyzetétől, a színreviteli kérdésektől. Más kérdés, hogy ott is megkísérel egy, a prózában véghezvitt, hagyományátértelmezést, de a drámai irodalomban annak a sikeressége sok más tényező függvénye.

¹⁰ <http://www.szepiroktarsasaga.hu/szepirok/index.php?pageid=316>

¹⁰ "Ha most írnék vagy írtam volna egy áttekintő jellegű irodalmi tanulmányt, annak az lenne az engem közvetlenül érintő alapkérdése, hogy miképpen lehet egy narratív struktúra megalkotása közben elszakadni a történelmi távlattól? Ha erre a kérdésre tudnék válaszolni (a válasz persze lezárt, kész irodalmi alkotás alakjában képzelendő), akkor egyszer ismét megoldhatnám azt az igen fontos feladatot, mely mindazon írókra hárul, akik elmulasztották, hogy fiatalon meghaljanak, vagy vénségükre is egykönyves szerzők maradjanak, azaz nemcsak művet írnak, hanem életművet is. [...] Ezért is fordult érdeklődésem a történelmi perspektíva kiiktatásának problémája felé. Elhatároztam, hogy olyan műveket (értelemszerűen: regényeket, újabb magyar regényeket) veszek szemügyre, melyekben a jelen idő uralkodik." uo.

Hermann Burger: *Tractatus logico-suicidalis* című művéről írt vers nyitja. A svájci szerző ebben a regényében a halálról, öngyilkosságról szóló aforizmákat, eseteket tárgyal: “Az öngyilkosság, de mesterség! Szakma! / Hogy ne legyen a teória nyers, / Megtárgyaltatik néhány precedens. / Búcsúbrífek vannak idézve Kleisttől, / S hogy Trakl is, míg exitál, sokat lejsztol. / Werther mint ellenpélda van prezent: / A koholmány hihetőbb, mint a szent. / Az önpusztítás koszorúját kapja / (A tudóvést, ha igaz, hívta) Kafka.”(114.) A későbbiekben öngyilkosságot elkövető szerző műve révén egy új, alternatív szempont szerinti irodalomtörténetet mond el, az öngyilkos írók névsora, története. Figyelemfelkeltő bevezető a későbbiekben tárgyalt két szerző ilyen előzetes említése (Kleist illetve Goethe a *Werther* kapcsán).

Goethe *Faust*járól szóló tanulmány két egységre oszlik: *I. A fausti bizonytalanság, II. A szöveg fonákja avagy Faust mint műfordító*. A *Faust* több szempontból is érdekes Márton számára. Elsősorban mint fordítandó szöveg¹¹, majd mint újraolvasandó és újraértelmezendő mű (a hagyományos interpretációval szemben határozza meg saját értelmezését), és végül mint színdarab, előadandó dráma (fordítása alapján 2006-ban előadást rendeztek). A fordítás határozza meg a viszonyulást, bizonyíték rá, hogy az újraértelmező elemzés csak az első résszel foglalkozik, amelyet Márton le is fordított, ő így fogalmaz: “e sorok írója az első résszel életre szóló ismeretségbe került, míg a második résznek érdeklődő olvasója csupán.” (115.) Megemlíti pár nagyon konkrét fordítási problémát, döntéshelyzetet, és rámutat a fordítások értelmezésjellegére. Ezzel magyarázza azt, hogy minden fordítás – mint minden értelmezés – elavul, annak ellenére, hogy az eredeti művek – bármilyen régiek is legyenek – érvényesek maradnak. Ezért szokták a világirodalom értékes alkotásait bizonyos idő elteltével újrafordítani, míg “az eredeti szövegek, bármilyen régiek legyenek is (sőt, minél régebbiek, annál inkább) ezer szállal szövődnek egy-egy nemzeti kultúra kontextusába, és abból nem hagyják magukat nyelvi beavatkozások által (sem) kiszakítani.” (129.) És Márton ennek tudatában nyúl a német nemzeti történetekhez, akár a Goethe, akár a Kleist szövegeiről, akár a Wunschwitz-történetről legyen szó.

A fordítást egy másik mártoni terminussal is kapcsolatba hozza, a valósággal, a valóság megismerhetőségével. A fordítás “éppúgy szelektálja az eredeti műből nyerhető információkat, ahogy az eredeti mű az úgynevezett “valóságból” nyerhető információkat szelektálja és csoportosítja; éppúgy kiragadja az eredeti kontextusból a nyelvi tényeket és éppúgy új kontextust hoz létre belőlük, mint az eredeti mű.” (131.) A fordítás ismeretelméleti problémáinak tanulságát a *Minerva búvóhelye* című regényében alkalmazza, ahol központi, identitásproblémákat okozó kérdéssé válik a fordítás. Ez a mű eredetileg német nyelven íródott 1997-ben, az elbeszélés címe *Die fliehende Minerva, oder Die letzten Tage des Verbannten* volt. “A magyar regény nem fordítás,

¹¹ Goethe: *Faust* I. rész. Budapest, 1994. Színházi bemutató: Eger, Gárdonyi Géza Színház, 2006.

fura módon, életemben először megesett velem, hogy nem tudtam lefordítani. [...] Viszont kíváncsi voltam rá, hogyan tudok egy részben lelki, részben nyelvi szituációt pontosan rekonstruálni, s rájöttem: ahogyan Batsányi kénytelen volt élete utolsó három évtizedében németül beszélni és írni – sőt, miután Kufsteinből kiengedték, attól kezdve Bécsben élt, 1796-tól 1845-ig, majdnem negyven éven át ritkán volt alkalma anyanyelvén szólni – gondoltam, hogy úgy tudok neki nyomába eredni, ha én is németül írom meg ezt a történetet, noha én nem vagyok számkivetett, s nem vagyok oly módon kétnyelvű, mint olyasvalaki, aki már ötven évet töltött száműzetésben. Ki akartam próbálni, hogy az én, mégiscsak anyanyelvhez kötött észjárásom egy idegen nyelvi közegben, nagyobb ellenállással szembekerülve meg tudja-e nagyjából ugyanazt csinálni, mint magyarul.”¹² Márton Lászlónak tehát fontos a történet szempontjából a kulturális, gondolkodásmódbeli jellegzetességek megőrzéséért a nyelvhez való ragaszkodás. Batsányi németül és magyarul nem ugyanazt jelenti, ennek tudatosítása hozzájárul a megírás technikájának kiválasztásához, a fordíthatóság problematizálásához.

Ennek következtében Batsányi jellemének megalkotásában fontos volt a név, a szó, ami fordíthatatlan és ami idegenséget és az egységes szubjektum lehetőségének hiányát közvetíti. A német olvasóknak Batsányi neve nem mond túl sokat, ezért a német szövegben megjelenhetett az idegen, lefordítandó/lefordíthatatlan név/szó, az össze nem álló személyiség. Ezzel ellentétben a magyar olvasók számára a Batsányi név az iskolai leckék, irodalomtörténetek közhelyeit idézné fel, ezért a magyar regényben nem jelenhetett meg a magyar név, keresztnévének a fordítása, családnévének pedig csak torz változatai létezhetnek a fordítás révén. Így a magyar nyelvközegben is idegen, lefordítandó/lefordíthatatlan és össze nem álló személyiség maradt. A regény hőseiről azért nem tudhatunk meg egyértelműsíthető információkat, mert a tudásszerzés eszköze a fordítás. A jellem, a személyiség a cselekedetek lefordíthatatlansága hangsúlyozódik – ezért lehet, hogy Tholdalagi Stefánia grófnő lenézővé minősül, pedig ő csak "szerette volna elfoglalni, birtokba venni a földi térségek lehető legmagasabb nézőpontját" (195.). Ilyen fordításon alapuló jellemzés történik a nevek alapján is. Hoch rendőrigazgató, Schedel (Toldy) Ferenc, Betzlein, Ilosvay Friderika, Beöthy Ödön (akinek neve ráíródik Boëthius nevére) stb. esetében. Az egyes szereplőkről azt is elmondja, hogy "ő már csak önmaga fordításaként létezik"(41.) (Ilosvay Friderika). És a Betzlein is, tulajdonképpen akármit jelenthet, akár azt is, hogy "fricska", ami régi szerelmének a beceneve (Ilosvay Friderika, valójában Ilosvay Krisztina), akinek kedvéért elkezdte magyarra fordítani az Osszián énekeit. Az is előfordul, hogy egyesek nem is magába a személybe, hanem annak nevének számukra hordozott jelentésébe szerelmesek: Wurzbach kisasszony vőlegénye számára, és Willibald, akinek neve annyit jelentett Gabriele számára, hogy "will", i(ch), "bald", vagyis "akarak

¹² <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre62/nagyvizit.htm>

azonnal”. A név jelentésének fontosságát hangsúlyozza a regény, miközben Johann B. neve egyetlen egyszer sincs leírva. A lefordíthatatlanság névvesztéshez, az identitás elvesztéséhez vezet. “Számunkra a legfőbb csoda a személyiség kialakulása, a jellem fokozatos vagy hirtelen változásai”(222.) - olvashatjuk a regényben. De a fordítás gyakran félreértésekhez vezet, mind a kommunikációban, mind a személyiség kialakulásában, egymás megértésében.

Márton László ezt nyilatkozza a fordításról: “Mindig elmondom, hogy elsősorban regényíró vagyok, és pihenésképpen vagy idegen írói szerepek, pozíciók kipróbálása végett szoktam fordítani.” Ilyen írói szerep, pozíció volt Kleist, akinek prózáját fordítva “személyes ismeretség, már-már barátság”¹³ jött létre. A mártoni próza egyik útjává vált a kleisti hagyomány felfedezése, beépítése, újraírása. A Kleistről írt tanulmány három egységből áll: *I. A leírhatatlan pillantás*, *II. “Romló cserép”*, amelyben újraértelmezi Kleist egyik drámáját, *III. Potsdam környéki gondolatok*, amelyben a 20. század végi íróutód szólítja meg elődjét.

A kleisti leírhatatlan pillantásban Márton a szerző ifjúkori ismeretelméleti megrendülésének nyomát látja, a látás elégtelensége, a nyelvi megformálás esendősége kerül kifejezésre. Kleistot idézi, aki nővérének írja: “<Még az egyetlen, ami rendelkezésünkre áll, a nyelv sem alkalmas rá [önmagunk kifejezésére – M. L.], nem képes a lelket lefesteni, és amit adhat nekünk, csupa szétmorzsolódott töredék. [...] nem bírok *mindent* megmutatni, *nem bírok*, és ezért félnem kell, hogy a töredék alapján félreértés áldozata leszek.>” (135.) Ehhez kapcsolódik a kleisti leírhatatlan pillantás, ami a szereplők és az olvasó (egymás) megértési gátjaként működik. Így a valóság megszűnik valóságnak és leírhatónak lenni.

A leírhatatlan pillantás az *Árnyas főutca* című Márton-regényben tér vissza: “az a pillantás, amelyet régóta szeretnénk érzékeltetni, a Lenin körút és a Rákóczi út sarkán fogja átfurni a levegőt valamikor a hatvanas évek közepén [...] Aztán nem jut eszébe semmi, csak nézi azt az emberi lényt, aki valaha Rózsika volt; olyan pillantást vet rá, amelyben összesűrűsödnek a véletlen művei, és amelyet nevezhetünk leírhatatlan pillantásnak.” (130.) Márton kritikai munkásságát ismerve egyértelmű, hogy ez Kleist-utalás és maga a szerző ad rá egy értelmezést a tanulmányában. A regényről Balassa Péter és Mészáros Sándor is ilyen címen ír kritikát, mindketten utalva a Márton-tanulmányra.

Márton László a Nagy Boglárkával folytatott beszélgetés során elmondja, hogy regénye eredetileg egy fényképalbum mellé készült történet, nem fikció, hanem dokumentáció. “Fényképek már nincsenek, noha a szöveg arról szól, hogy fényképek vannak, magyarán színtiszta fikció lett az

¹³ uo., a Kleist-fordítások: Heinrich von Kleist: Kohlhas Mihály, A lelenc, A locarnoi koldusasszony. In: H. v. Kleist: *Elbeszélések*, Pécs, 1995. és Heinrich von Kleist: Herrmann csatája In: H. v. Kleist: *Drámák*, II. kötet. Pécs, 1998.

eredetileg dokumentaristának indult műből. eltűntek a fényképek, és kicsit átalakítottam a szöveget, az összes nevet megváltoztattam, a cselekményt is átalakítottam, egypár szereplőt meghalasztottam, aki eredetileg életben maradt volna. Igyekeztem kihasználni a feltételes mód és a függő beszéd lehetőségeit, és egyáltalán, az elbeszélői önkénynek valamivel nagyobb teret engedtem, mint eredetileg.”¹⁴ A Kohlhaas-történethez hasonlóan itt is egy történet elmondása a tét, egy történelmi esemény elbeszélése, annak lehetetlenségével való szembenézés, a hagyomány újraírhatóságának problematizálása.

Mint a legtöbb holokauszt-történetnek, amely megkísérli elbeszélni ezt a történetet, ki kell találnia azt a nyelvet, amelyen az elbeszélhetővé válik, azt a narrációs technikát, ami történetbe szervezi az eseményeket. A mártoni nyelv és technika éppen látszólagos meghatározatlanságával véletlenszerűségével hat, hiszen úgy tűnik, hogy önkényesen, a valóságot figyelmen kívül hagyva irányítható a történet vonala. “Hogy pedig erről a nehézségről ne kelljen beszélnünk, mert erről inkább hallgatni kell, egy kicsit kiigazítjuk a valóságot a képzelet javára.” (120.) De a kijelentés paradoxona az, hogy nem tudhatjuk, hogy mi is a valóság. Valóságra hivatkozni, azt referenciapontként használni csak abban az esetben lehet, ha van egy mindenki által elfogadott, legitimizált és ismert valóság. Ilyen pedig nem létezik: a valóság ugyanolyan esetleges, mint a mártoni történet. “Egyetlen ponton módosítani a valóságot, annyi és csak annyi, mint kihasználni a ténylegesen fennállt lehetőségek közül egy olyat, amely kihasználatlan maradt a valóságban.” (121.) A valóság a lehetőségek sokasága: “Ott van ellenben Rózsika, vagyis ott lenne, ha nem tévesztenénk szem elől. Ha a gyöngyösi tanfolyam terve futó ötlet maradna, mivel Rózsika a világ minden kincséért meg nem válna Gözéktől, ez esetben Rózsika egy saját kezűleg hímzett kendővel ajándékozná meg a tekintetes asszonyt... [...] De mivel nem szeretnénk, ha ez az álomszép cipő még egyszer a szemünk elé kerülne, önkényes elbeszélői döntésünk folytán inkább szem elől tévesztjük Rózsikát. Elküldjük Gyöngyösre, legyen belőle ápolónő.” (101.) De a választás, a történetek miértje már nem a valóság, a meghatározható, közös tudás része. A valóság az, ami *leírhatatlan*, amihez nem lehet nyelvet találni. Ami elmondható, amihez a nyelv eszközként használható, ami a szabványosított elbeszélések részét képezheti, ami meg (nem) magyarázható, az a fikció, a képzelet, az emlékezés (vagy felejtés).

“Munkánkkal, miközben az árnyas főutcat própáljuk átjárhatóvá tenni, egyszersmind azt is érzékeltetni akarjuk, hogy a történetek ugyan visszanyerhetők abból a kárból, amelybe vesztek, ennek azonban ára van: mert minél több a történet, annál világosabban látszik, hogy egészében véve nem történik semmi. És minél világosabban látjuk ezt, annál erősebben érezzük a választás kényszerét, hogy vagy az emlékezetbe, vagy a feledésbe meneküljünk.” (48.) Minél több a történet,

¹⁴ Nagy Boglárka: “A lovak kihaltak” Jelenkor 2001/12.

annál kevésbé létezik (egy meghatározható) történet, annál kevésbé van nyelv elmondására, annál kevésbé tűnik lényegesnek az egyes történetek alakulása, miértje, tragédiája és valósága. Ezért nem törekszik az *Árnyas főutca* arra, hogy megragadjon és leírjon egy történetet, csak egymás mellett érvényes, lehetséges variánsok, történetek léteznek, mind más a valósághoz képest, ami konstrukció, egyezményesen elfogadott, kinevezett történet. Egy formája az emlékezésnek, ami menekülés. Auschwitzról írni, a történetet elmondani emlékezés vagy felejtés, illúzió. Márton regényei nem hisznek az ilyen illuzórikus, megkonstruált történetek, valóságok és igazságok relevanciájában.

Az *Árnyas főutca* szembenéz a majdnemek lehetetlenjével (majdnem regény, majdnem holokauszt-regény, majdnem el van mondva egy történet, majdnem létrejön egy elbeszélés, majdnem emberekké válnak az árnyak), a pillantások leírhatatlanságával, az árnyak árnymivoltával. A szereplők mindvégig megfoghatatlanok, meghatározatlanok maradnak, a lét és nemlét között ingadoznak, árnyak maradnak. Mert a történet, a valóság leírhatatlan, de a párhuzamos történetek, a variánsok (majdnem) feloldják lehetetlenségét. A véletlenszerűség, egymásmellettség, történetek sokasága mintázza a hagyomány mozgását.

IV. A szétágazó történetek igazsága

Az *ábrázolás iránytalanságában* található Az *“igazi” szereplő “igazi” története* című tanulmány Kleist *Kohlhaas Mihály* című elbeszélését elemzi. És az elemzés során elmondott következtetések, írói technikák többségét felfedezhetjük a Wunschwitz-történetben. Mindkét valóságosan létező szereplő személyes története 16. illetve 17. századi történelmi események által van bemutatva, történelmi elbeszélés illetve regény műfajába sorolhatók. Mindkét szerző írását filológiai kutatás, a források összevetése, leellenőrzése előzte meg, mindkettő hivatkozik az adatok eredetére, és mindkét történet nagyon fontosnak tartja az írott szöveg tekintélyét (törvény, panaszlevél, felhatalmazás, passzus stb.). Minkét szereplő törvényismerő és -tisztelő, és mindkettő a hatalom visszaéléseivel száll szembe, tettei személyes ügyén túlra vezetik az eseményeket, mindkettő halállal fizet igazságszeretetéért. És mindkettő a német kultúra ismert történetei közé tartozik. Ezeken az egyezéseken túl Márton tanulmánya felől vizsgálva láthatjuk, hogy íróként hogyan alkalmazza a tanulmányában megnevezett kleisti prózapoétikai elveket, történelem és valóságkezelési eszközöket. A történelmi-, irodalmi hagyomány feldolgozhatósága az *“igazság”*, a *“valóság”* kérdését teszik fel, az újraírhatóság problémáját, az elbeszélhetőség lehetőségét / lehetetlenségét.

A tanulmány fő kérdésfeltevése, hogy *“vajon az életszerűség imitálása által [...] közelebb*

jut-e az elbeszélés magához az <élethez>,[...] meg lehet-e közelíteni írói eszközökkel az életet, illetve azt a <valóságot>, amely kétségkívül a <valóságos> történetek ürügye és láthatára? Konkrétabban: ha Kleist ismerte az <igazi> történetet [...], akkor az írói hitelesség (illetve belső teljesség) követelményéhez igazodva mennyiben csoportosította át és miért fordította visszajukra a történet <eredeti> mozzanatait?” (31.) Ez felveti a kérdést, hogy az “igazi” történet megismerhető-e, Kleist ismerhette-e a valódi történetet, egyáltalán elbeszélhető-e, leírható-e a “valódi” történet. Márton Hafftitius szövegét vizsgálja meg, ahonnan Kleist dokumentálódott, és mint a valóság elmondását vállaló elbeszélést kérdőjelezi meg. Kimutatja, hogy Hafftitius is él az írói eszközökkel: nézőpont és időkezelés tudatos manipulálásával, motivátlansággal, kiemeléssel, ferdítéssel, mindazokkal a technikákkal, amelyeket Kleist majd átvesz tőle. Így azonban mindkét szöveg csak mint fikció nyerhet érvényt, hiszen a fikció eszközeiről nem mondhattak le, mert egy történetet kellett elbeszélniük. Így “az <igazi> Kohlhaaséból [életéből] pedig végképp nem vehetünk észre semmit, alakja szétfoslott a róla szóló szövegekben. Valójában azt sem tudhatjuk, hogy <a valóságban> mi történt vele” (41.) Az “igazi” Kohlhaas “igazi” története tehát nem mondható el, történetek sokasága van, az elbeszélhetőség fikciót feltételez.

Az 1995-ben kiadott tanulmány tanulságait fogalmazza meg írói eszközökkel először az 1997-ben kiadott *Jacob Wunschwitz igaz történetében*, amelynek már a címe is rájátszik a tanulmány címére és következtetéseire. “Minden embernek és minden ereklénynek megvan a maga igaz története, a történetek azonban szétágaznak és újabb történetekbe torkollnak, történet nélkül pedig nincs értelme a megnevezésnek” (107.) Amint azt már a regény címe is előrevetíti, a történetek és igazságuk problematizálódik a *Jacob Wunschwitz igaz történetében*. A megteremtett olvasói elvárásokat több szempontból, több módszerrel is felülírja a mártoni “igaz történet”.

Már a fent idézett sorokban is nyilvánvaló, hogy az egyetlen, végérvényesen elmondható, lezárható történet lehetősége megszűnik. A szétágazás, az újabb és újabb történetekkel való összefonódás meggátolja a szétválasztást, az elmondhatóságot. Ezzel az írástechnikai problémával a regény több szinten is szembesít. Egyszerre van jelen a történetek legitimizálásának, és hitelvesztésének a mozdulata. Az írás, az okmányok, a megbízható források látszanak a megfellebbezhetetlen referenciapontot nyújtani: már a regény bonyodalma is – negyven oldallal a főhős megjelenése előtt – egy okmány megírásával indul. Egy olyan panaszlevél fogja meghatározni sokak életét, amelyhez nekik semmi közük, azt a “véletlent” leszámítva, hogy történetük keresztezte egymást. A jegyzőkönyvek, per- és vádiratok átszövik, irányítják a cselekményt, olyan felső instanciát képviselve, amely befolyásolhatja az emberek életét, történetét. A betű hatalma, az írnitadás, az olvasás a történetek közötti eligazodást jelentené. Nem véletlen, hogy Jacob Wunschwitz megjelenésekor éppen az olvasás aktusa által kerül bemutatásra: “... egy

Ariadnéről szóló tudós könyvet kezdett olvasni...” Joggal gondolhatánk, hogy ő, az olvasásban jártas ember lesz az, aki megoldja a gubeni polgárok problémáját, akinek igaz története valóban történet és igaz. A történet igazságát a narrátor számos hivatkozás révén alátámasztani látszik. Azt a képzetet próbálja kialakítani, hogy a Wunschwitz-történet hiteles forrásokra alapozott, a valóságnak megfelelően előadott, történetileg visszakereshető elem: “arról, hogy e tanácskozásra sor került, Jacob Wunschwitz özvegyének, Bettinának a császárhoz intézett panaszirataiból értesülhetünk...”, majd a regény végi jegyzetben ennek a beadványnak a pontos lelőhelye is megneveződik, “a város krónikája, amelyben találtuk az ügyről szóló tudósítást...”.

De ezeknek a hitelesítő eljárásoknak ellentmondanak a regényben hangsúlyosan előforduló elbizonytalanító mechanizmusok: a pletykára, népi hiedelemre épített cselekményvezetés, az utólagos megkérdőjelezés, tévedések, hazugságok, a különböző idősíkok egybemosása, a történet más (fiktív, irodalmi) történetekkel való egybeírása, a valóság és fikció szétválaszthatóságának megcáfolása. És mindezek alapvető részét képezik az igaz történetnek.

A pletyka, a polgárok viszonyulásmódja az egyszer hősként tisztelt, majd árulóként kárhoztatott Wunschwitzhez, azt sejteti, hogy a népi hagyományra alapozott adatok, a történetekben fennmaradt eseménysor épp oly kevésbé nevezhető objektívnek és igaznak, ahogy a pletyka sem. De meghatározó jellegét nem lehet kétségbevonni, ahogy az embereket foglalkoztató szokások, babonák hatalmát sem (a regényben részletes leírását olvashatjuk a Szent András-naphoz, farsanghoz stb. kötődő hiedelemvilágnak). Az álmokba, jelekbe, látomásokba vetett hit is ugyanilyen meghatározó: “ha kicsit is fontosnak tartod, az efféle csodajeleket, akkor most egy darabig ne akarj útrakelni...” - mondják Wunschwitznak, és annak ellenére, hogy az nem hisz a jeleknek, a jóslat beteljesedik. Olyan jelenségek kapnak tehát hangsúlyt az emberek gondolkodásában, világlátásában, amelyek akár utólag is átalakítják a történetet, transzcendens értelemmel töltik fel, ezáltal megszüntetve az objektivitás lehetőségét. De ezen elemek figyelmen kívül hagyása éppen ilyen ferdítés lenne, hiszen a valós események, moralizáló magyarázatok és a fiktív elemek véglegesen összefonódnak.

Az irdalmi elemek, amelyek átszövik intertextuálisan a szöveget a fikciójellegét hangsúlyozzák, a történetek menthetetlen összefonódását, amely során Wunschwitz történetébe beépül Kohlhaase esete: “Leutinger művének ötvenedik részében egy Hans Kohlhaase nevű gyűjtogató rablógyilkos tartja rettegésben Wittenberget és környékét...”(84.) és “egy általunk nagyra becsült költő, (aki) egy elbeszélésében feldolgozta és világhírűvé tette Hans Kohlhaase történetét...” (85.) - olvashatjuk az utalást Heinrich von Kleistra.¹⁵ Márton ezen regénye és a Kleist Kohlhaase-története között szoros kapcsolat van, Kleist prózapoétikájának tapasztalata íródik át a Wunschwitz-

¹⁵ Márton László fordította Heinrich Kleist műveit pl. *Levelek*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000., tanulmányokat közölt róla.

történetbe. Az irodalom és problematikáinak hangsúlyozása azt a vetületet húzza alá, miszerint ez a mű, bár történelmi regény, nem az igaz-hamis kérdéskört, hanem az irodalmi szövegek világteremtő funkcióját működteti.

Rosina Katharináról azt olvashatjuk, hogy “nem tanulta meg mi a különbség a valóság és a mese közt, minden olvasmányát elhitte és mindent, amivel csak találkozott az olvasmányokban, valóságosnak tekintett.”(64.) Ezt az olvasásmódot a Don Quijote-féle naivitással állítja párhuzamba. Hogy még nyilvánvalóbb legyen a valóságot váró olvasói viszonyulások kijátszása, azzal a már-már ironikus mondattal folytatja, hogy “az a férfi, akinek igaz történetét el akarjuk mondani, csupán díszítménynek vagy példázatnak tekintette a kitalált eseményeket.” Egy mondaton belül ismétli meg és húzza át a történelmi regény hitelességéhez fűződő elvárásokat. Az irodalmi mű interpretálhatóságát is kiemeli, miszerint a történetek nem önmagukban, hanem a mögöttük meghúzódó “mélyebb értelem” szerint értendők. Aminek következtében a Wunschwitz-történet mélyebb értelme éppen a történetnek és igazságtartalmának a visszavonása.

A történelmi regény ideje átíródik, a linearitás, az átlátható időkeretek helyett Márton regényeiben jellemzően összekeverednek a leírt század, az előzmények, a következő századok és a megírás időpontjának eseményei. És mindezek nem egymástól függetlenül mesélődnek el, és még csak nem is állnak ok-okozati összefüggésben, hanem egymás mellett, egymással szoros kapcsolatban léteznek. A regénybeli farsang arra ad alkalmat az elbeszélőnek, hogy most ő is elkezdjen kicsit játszani, ami abból áll, hogy Wunschwitzot előre viszi négyszáz évvel. A kommunista Wilhelm Pieckkel, az NDK egyik alapítójával azonosítja, akivel úgy hozható kapcsolatba, hogy Guben városa Wilhelm Pieck Stadt névet viseli az NDK fennállása idején. Ugyanakkor Wunschwitz a Spartacus-felkelésben is részt vesz, ahol agyonlövik 1919. január 15-én.

Mert a történelem elmondhatósága, az igazságra való rávilágítás csak illúzió. Az eseményeket átszövi az esetlegesség: “melyik pillanattól dől el, hogy valaki szereplője lesz egy történetnek, és hogy az, ami történik vagy történt, mitől lesz visszamenőleg is az ő személyéhez köthető? [...] Ha véletlen a történések és a szereplők találkozása, miért borítja sűrű homályba a más irányba mutató lehetőségeket, miután lehetetlenné tette őket; ha pedig elkerülhetetlen, akkor miért mindig csak utólag bizonyul annak?”(42.) A szelekció, a befolyásoló tényezők mellőzése óhatatlanul lehetetlenné teszik a hitelesség visszakereshetőségét. A Márton-regények éppen ezt a történelmi regénnyel szemben fenntartott igényt kezdik ki minden lehetséges irányból, azt kiemelve, hogy a történelem elmondása csak válogatás, szerkesztés és nyelv kérdése. Éppen ezért fel kell számolni az igazságot kereső olvasói hozzáállást. Ennek a célnak érdekében ismétli minden jelentős pillanatban a nem tudás gátló erejét, pl. “amelynek a szövegét sajnos nem ismerjük”, “sajnos, nem tudjuk mekkora összeget”, “higgyünk Bononiusnak, és nevezzük így”. Az olvasó

elvárásait hozza játékba, a forrásokat megjelölő, filológiai és történelmi hűséget ígérő történetet a pontatlanság, a nem tudás, a homályos információk megjelenése fordítja ki biztos pozíciójából.

Azt várnánk, hogy a nemtudás hangsúlyozásának egyik eszköze a korlátozott tudású narrátor megteremtése lesz. Itt ez nem történik meg. A narrátor az, aki uralja a helyzetet, önkényesen át- és visszarendezi az eseményeket, magabiztosan, tudása bizonyosságában vallja be a nem tudás tényét is. A narrátor rálát az események előzményére, következményére, de nem vállalkozik az igazság kimondására. A megszerkesztés, az értelmezés, a nyelvi forma minden igazságtartalmat átír. Bár maguk a történelmi források, okmányok sem tartalmazhatják az objektív igazságot, a történet megírása/megírhatatlansága miatt ez tovább roncsolódik. Ennek tudatában a narrátor vállalhatja a saját története fölötti hatalom, a mindentudás következményeit, így még hatásosabbá téve az olvasói elvárásokkal való játékot, a történetszálak keveredésének és szétválasztásának játékát.

Az egyik legbizarrabb módon talán éppen a regény vége gúnyolja ki az olvasói elvárásokat; természetes olvasói igény, hogy a történet a végén lezáruljon, a dolgok a helyére kerüljenek, mindez a történelmi regény esetében még hangsúlyosabban jelen van. Ehhez képest a Wunschwitz-történet záró mondata így hangzik: “De ha kioltotta is a valóságban a kelmefestő életét, erre történetünkben aligha lesz módja, mert ebben az utolsó pillanatban véget ér JACOB WUNSCHWITZ IGAZ TÖRTÉNETE.” (234.) A történelmi regény narrációs technikáit, a cím által felkeltett elvárást a regény olyan szinten játssza ki, hogy az igaz történet megnevezés a végén ironikusan, az olvasói elvárásokat kinevetve hangzik el. A történelem és a történelmi regény nem az a műfaj, amivel szemben igazságigénnyel léphetünk fel. Nevetségessé válnak az ilyen természetű olvasói elvárások, lelepleződik a tudás illuzórikus volta, korhoz, olvasmányokhoz, életmódhoz, hithez, közösséghez kötöttsége.

V. Következtetések

Márton László tanulmányköteteiben kialakít egy sajátos irodalom-, történelem- és hagyományszemléletet. Vizsgálatom tárgyát képező, német irodalomhoz kapcsolódó tanulmányok a hagyománynak a fordításhoz, az újraírhatósághoz, a valóság és a történetek elbeszélhetőségéhez, leírhatóságához fűződő viszonyának megkérdőjelezését tették meg. Az egyes – történetiségükben szemlélt, de egyszeri, önálló műalkotásokként kezelt – műveket az írói kérdések, a megírhatóság, újraírhatóság felől vizsgálta. Tanulmányai eredményét, számtalan példával igazolhatóan, felhasználja irodalmi munkáiban, azokra a problémákra keresve megoldási lehetőségeket. A tanulmányok és a regények megjelenési idejét megfigyelve elmondható, hogy azok a regény megjelenése előtt, az írás fázisában vagy még azt megelőzően születtek (*Az áhítatos embergép* a

Wunschwitz-regény után jelent meg, de a tanulmányok már mind megjelentek előtte, 1990-1997 között). Ez alátámasztja Márton kijelentését, miszerint a tanulmányok a kutatás, az érdeklődést kifejező, a problémát kifejtő írások, amelyeknek tanulságaiból regény születhet. De mivel a regények értelmezéséhez ilyen erős támpontot nyújtanak, nem hagyható figyelmen kívül a Márton-életmű szempontjából egy másik funkciójuk sem. Értelmezői, magyarázói, kanonizálói a Márton-regényeknek, mintegy előkészítik a terepet, a terminológiát és a kérdésfelvetést a születendő művekhez.

A további munka részét képezi a tanulmánykötet másik két részének megvizsgálásán túl a mártoni hagyománykezelés sikerességének vizsgálata. Hipotézisem szerint a kettős életmű tekintetében sikeresnek mondható, hiszen ezen négy regényének recepciója kedvező volt (ellentétben az azokat megelőző *Átkelés az üvegennel*), az értelmezések a mártoni terminológiát és kérdésfelvetést alkalmazzák a regényekre, kiindulópontként használják a vonatkozó Márton-írásokat.

Tágabban értve a sikerességet kérdés, hogy sikeres lehet-e ez a kanonizációs stratégia, ez az értelmezési eljárás más szerzők, művek, az irodalomtörténeti hagyomány, a 19. századi alkotások értelmezésében is? Releváns lehet-e a tanulmányok által ajánlott kérdésfelvetés az illető századokkal foglalkozó szakemberek számára, beépülhetnek-e a Márton szövegei az egyes életművek értelmezésébe? Erre a kérdésre jelen dolgozat nem kíván választ adni – további vizsgálatokat igényel – de hipotézisem szerint sikeres kísérletről beszélhetünk ebben a tágabb kontextusban is. Állításomat két példával támasztom alá: *A kitaposott zsákutca* című tanulmány a kortárs történelmi regényirodalom értelmezésének megkerülhetetlen szövegévé vált, a két vizsgált példán túlmenő érvényű a történelmi regény vizsgálása során. A másik példát Szilágyi Márton említi a Kölcsey-anulmányról: “mostanra irodalomtörténeti szaktanulmányként látszik beépülni a Kölcsey-filológiába.”¹⁶

¹⁶ Szilágyi Márton: Egy nagyra törő irodalomtörténet alapvonalai.

Bibliográfia

- BALASSA Péter: A leírhatatlan pillantás. *Alföld* 2000/10.
- BENGI László: *Példázatosság és hagyománytapasztalat Márton László epikai műveiben*. Kézirat - doktori disszertáció, Budapest, 2006.
- BODOR Béla: "Ez egy tanulmánykötet". *Holmi* 2000/04.
- BOMBITZ Attila: Igaz történet. *Új Forrás* 1998/03.
- MÁRTON László: *Az ábrázolás iránytalansága*. Anonymus Kiadó, Budapest, 1995.
- MÁRTON László: *Jacob Wunschwitz igaz története*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997.
- MÁRTON László: *Az áhítatos embergép*. Jelenkor, Pécs, 1999.
- MÁRTON László: *Árnyas főutca*. Jelenkor, Pécs, 1999.
- MÁRTON László: *Minerva búvóhelye*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006.
- MÁRTON László – GYÖRE Gabriella – RÁCZ I. Péter: Engem az emberi élet egésze érdekel (litera-nagyvizit), *Lettre*, 62.
forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre62/nagyvizit.htm>
- MÁRTON László: *Időkezelés és regényszerkezet* A Szépirok Szimpóziumán előadott tanulmány.
forrás: <http://www.szepiroktarsasaga.hu/szepirok/index.php?pageid=316>
- MÁRTON László: Nyelveken át nézni szembe a létezéssel – Márton Lászlót kérdezik a fordításról. *Litera* 2008/04/02.
forrás: <http://www.litera.hu/print.ivy?artid=fa9a149c-0d01-450a-8d49-22f05897a418>
- MÉSZÁROS Sándor: Másképp gondolja el. *Élet és Irodalom* 1999/06/18.
- MÉSZÁROS Sándor: Leírhatatlan pillantás. *Élet és Irodalom* 1999/11/19.
- NAGY Boglárka: "A lovak kihaltak" - Nagy Boglárka beszélgetése Márton Lászlóval *Jelenkor* 2001/12.
- RÁCZ I. Péter: A történeti narratíva szerepe a mai magyar irodalomban
forrás: http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200001/301_raczipeter.html
- SZABÓ Erzsébet: Igaz történetek. *Forrás* 1999/02.
- SZILÁGYI Márton: Egy nagyra törő irodalomtörténet alapvonalai. *Élet és Irodalom* 1997/01/24.